

on-line >>> www.alnari.rs
mail to >>> office@alnari.rs

Naziv originala:
Jasvinder Sanghera
SHAME

Copyright © 2007 by Jasvinder Sanghera
Translation Copyright © 2012 za srpsko izdanje Alnari d.o.o.

ISBN 978-86-7710-867-0

Ova knjiga štampana je na prirodnom recikliranom papiru od drveća koje raste u održivim šumama. Proces proizvodnje u potpunosti je u skladu sa svim važećim propisima Ministarstva životne sredine i prostornog planiranja Republike Srbije.

Džasvinder Sangera

CENA SLOBODE

Prevela Teodora Ilić

alnari
PUBLISHING

Beograd, 2012.

Robini, čiji je život tužno okončan,
i Mami i Tati, za koje danas znam
da su mi želeli samo najbolje.

Ovo je moja priča. Ipak, neka imena
i lični podaci o drugim ljudima koji
se pominju u knjizi promenjeni su da
bi se zaštitila njihova privatnost.

Prolog

U telefonskoj govornici i nije bilo toliko strašno. Nije bilo nalik gradskim govornicama na koje sam navikla, gde ste morali da zadržavate dah zbog smrada mokrać e i cigareta. Bilo mi je drago što sam unutra, jer sam bila upadljiva dok sam tako išla kroz selo. Bilo je tu ljudi koji su prolazili, išli u kafanu ili kupovali čaj u maloj prodavnici, dece koja su jurila na biciklu, ali nikog indijskog porekla. I Džasi mi je rekao da je to primetio. On je bio naslonjen na zid napolju, i osećala sam kako me gleda kroz staklo. Podigla sam pogled i nasmejala mu se dok sam se pretvarala da još uvek preturam po torbi tražeći novčiće.

Duboko sam udahnula da se priblerem. Već toliko nedelja sam htela da obavim ovaj poziv; žudela sam za zvukom poznatih glasova, za vestima, za time da me neko uveri da je sve u redu. Tog jutra sam se probudila i shvatila da to tako žarko želim, da više ne mogu da istrpim; nisam mogla više ni dana da izdržim da ne razgovaram s nekim iz porodice. Želela sam da razgovaram s Mamom, da čujem kako joj je glas zvonak od zadovoljstva i olakšanja kada mi izgovori ime, da znam da nedostajem njoj i Tati.

Ovo nisam mogla da priznam Džasiju, ali sam želela da mi Mama kaže da se vratim kući. Kada smo izlazili iz Njukasla, zamišljala sam je kako mi govori „Ostani tu gde si, *put*, dolazimo po tebe.“ *Put* znači 'draga'. Tako bi me Tata nekada zvao. Želela sam da tako može i sada da me nazove. Zamišljala sam da sedim na zadnjem sedištu Tatine stare *kortine*, i da se Mama okreće da vidi kako sam, a Tata gleda pravo na put dok se vozimo nazad za Darbi.

Pogledala sam na sat. Tek što je prošlo 19 časova. Znala sam da Mama verovatno stoji u kuhinji i meša nešto na šporetu. Gotovo da sam mogla da osetim vrućinu i miris šafrana. Lusi verovatno gleda TV u dnevnoj sobi. Pitala sam se da li su je učitelji u školi pitali gde sam. A Tata je verovatno bio u livnici. Da li je rekao svojim prijateljima da sam pobjegla? Svakako bi saznali, naravno; za dva meseca otkako sam otišla od kuće, trač se sigurno proćuo iz našeg hrama sikizma, *gurdvare**. Nadala sam se da ga nisam previše povredila. Nadala sam se da mu nedostajem koliko i on meni.

Džasi je lagano kucnuo na staklo i rekao: „Hajde“. Stresla sam se; večeri su postajale sve hladnije, a ja sam zaboravila da ponese jaknu. Ruke su mi se naježile, a kap hladnog znoja mi se slivala niz leđa. Srce mi je lupalo duplo brže i osećala sam kako me hrabrost izdaje, dok sam uzimala slušalicu i ubacivala prvi novčić.

Mama se gotovo odmah javila. Rekla sam: „Mama, ja sam...“ Odmah je počela da urla i plače, a taj glas koji sam žarko želela da čujem bio je okrutan i piskav. „Šta si nam to uradila? Kako si mogla? Osramotila si nas. Zašto da budemo ovako poniženi?“

Moji snovi o srećnom porodičnom ujedinjenju raspršili su se u sekundi. Kako sam samo bila glupa. Biti osramoćen i obeščašćen, to su stvari od kojih je Mama zazirala više nego od bilo čega drugog. Trebalo je da znam da mi ovo neće oprostiti. Ipak, jedan tvrdoglavi deo mene i dalje je bio rešen da se brani. U tom trenutku i ja sam zaplakala, ali sam uspela da kažem: „Mama, ti znaš zašto sam otišla.“

Ali ona nije htela ni da čuje. Po njenom viđenju, ja sam ukaljajala svoje prezime time što sam pobjegla sa *čamarom*. Mama mi je oduvek govorila da su *čamari* najniža kasta, da oni kupe đubrivo u poljima; neki ih nazivaju i nedodirljivima.

* Sveti hram u sikističkoj religiji.

Moja porodica pripadala je *džatima*; u Indiji, džati su zemljoposednici, i bez obzira na to što je jedina zemlja koju moj tata poseduje u Darbiju mali travnjak iza naše kuće, jednoj u nizu međusobno spojenih zgradica, našoj porodici bilo je jako bitno što spada u višu kastu. U svoj toj vici i hysteriji nisam mogla da razlučim da li je mama više besna zato što sam s nekim ko je nižeg reda, ili zbog činjenice da sam muža koji mi je namenjen – „dobru priliku, džata, kao što smo i mi“ – ostavila na cedilu.

„Zahvaljujući tebi više ne mogu da prođem ulicama Darbija; ne mogu da idem u *gurdvaru* jer se priča među ljudima. Pljuju me.“ Za trenutak je nastupila pauza; pomislila sam da je završila, ali samo je zastala da dođe do daha. „Dobićeš ti šta si zaslužila zato što si upropastila svoju porodicu. Videćeš ti. Za nekoliko meseci trunućete u bedi, i ti i taj tvoj čamar, jer drugo i ne zaslužujete. Bićete niko i ništa, niko i ništa, da li me čuješ? Dabogda rodila ćerku koja će da ti uradi ono što si ti meni uradila, pa ćeš onda znati kako je to kad odgajiš kurvu.“

Bila sam toliko zapanjena žestinom njenog napada da sam se tresla. Nisam mogla da verujem da se to dešava. Htela sam da prestane. Više od svega želela sam da razgovor pođe u boljem smeru, da mi ona kaže nešto – bilo šta – što pokazuje da me voli, ili da joj je makar malo stalo do mene. Želela sam da ona zna da ja nju volim. Glas mi je bio promukao od suza.

„Vratiću se, mama. Ja želim da se vratim. Ali neću da se udam za tog čoveka. Tek mi je šesnaest godina. Hoću da živim svoj život. Hoću da idem na koledž.“ Pričala sam što sam brže mogla, trudeći se da objasnim svoje razloge, ali ona me je nadjučavala vikom. Glas joj je bio pun prezira.

„Onda živi svoj život, i neka ti je sa srećom. Za nas si mrtva!“ S tim rečima, prekinula je vezu.

Noge su me izdale. Držala sam slušalicu i zurila u nju kao da mi je trebao vidljiv dokaz da je Mama sa mnom završila. Skliznula sam niza zid i čučnula na pod govornice. Grudi su mi se stegnule kao da me neko mrvli. Doslovno sam se gušila

u suzama. Džasi je ušao, zagrlio me i pokušao da me uteši, ali uprkos svim njegovim ljubaznim rečima i poljupcima, nikada se nisam osećala tako usamljeno. Kao da mi je neko uzeo sve uspomene iz detinjstva i uništio ih. Narednih dana ovaj razgovor mi je neprestano prolazio kroz glavu, dok nisam pomislila da ću poludeti.

„Osramotila si nas...“

„Ti si za nas mrtva...“

„Osramotila si nas...“

„Ti si za nas mrtva...“

Da li sam zaista uradila nešto toliko strašno da bi me se roditelji odrekli? Da li me zaista više ne vole? Da li je toliki greh što hoću da živim svoj život?

1.

Svako jutro u pola šest mama se molila iz sve snage. „*Ik-cum-kar, ik-cum-kar...*“ Buka bi se orila kroz kuću, i niste mogli nigde od nje pobeći. Mogli ste da stavite jastuk preko glave i pomišljate u sebi 'prestani, *mooolim* te prestani', ali i dalje bi se sve čulo.

Nas četiri spavale smo u jednom krevetu na sprat: ja, Lusi, Robina i Jasmin, dve gore i dve dole. Kada bi došlo vreme za spavanje, mi bismo se vrpeljile i kikotala, a onda bi bilo 'ti si me udarila' i 'pomeri se' i 'to je moje mesto', sve dok se ne bismo smirile.

U našoj porodici bile su još tri devojke: Bačanu, moja polusestra koja je ostala u Indiji kada je mama došla u Englesku, Prakaš koja je živela u Londonu i Đinda koja je oko deset godina starija od mene. Ona je spavala u drugom krevetu u našoj sobi. Đinda je imala ogroman uticaj na nas; gotovo se moglo reći da nas je podigla. Čuvala nas je dok je Mama bila na poslu, a onih noći kada bi došao red na kupanje, sve bi nas ubacila u kadu i prala nam kosu. Sve smo imale veoma dugu kosu, a posle pranja ona bi nam stavljala jasminovo i bademovo ulje, od kojih bi nam kosa bila masna i slepljena. Izgledala je očajno. Mrzela sam taj osećaj, a i miris. Kad smo malo poodrasle, više nismo mogle sve da stanemo zajedno u kadu, i jedna bi morala da odnese posudu vruće vode i da se opere u poljskom toaletu. Sve smo zazirale od toga kada je bila zima.

Naša prva kuća imala je dve spavaće sobe, i moj brat Balbir je spavao u jednoj od njih. Ponekad je i Mama tamo spavala, a ponekad i na kauču na donjem spratu. Tek pošto sam otišla

od kuće zapitala sam se zašto ne postoji krevet u kojem spava s Tatom. Mora da su imali fizičke odnose: ipak imaju sedmoro dece. Ali ipak, do vremena kada sam porasla, ništa nije ukazivalo na to da su ga zapravo i imali; nikada nisam videla da su se poljubili, čak ni u obraz. Nisu mi delovali blisko; sve je izgledalo kao praktični sporazum. Čak se ni ne sećam da su razgovarali o bilo čemu što prevazilazi pitanja i odgovore potrebne da se pregura dan.

Svu svoju pažnju Mama je poklanjala Balbiru. On je dobio tretman potpuno drugačiji od onog koji je bio namenjen nama, devojkama. Mama mu je spremala hranu, nudila ga da jede, prala mu odeću, dok se od nas očekivalo da same peremo svoje stvari i da spremimo sebi odeću, kao i hranu kada smo gladne.

Nikada nismo seli da jedemo zajedno. Mama bi ostavila veliki tiganj s karijem na šporetu i jelo se tako što se svako sam posluži i smesti se da jede ispred TV-a. Sedeli bismo tako prekrštenih nogu i pazili da nam tanjir ne sklizne s krila. Imali smo crno-beli televizor, ali dok smo bili mali preko ekrana smo stavljali šarene providne omotače sa flaša soka, da dobijemo utisak da je u boji.

Imala sam oko sedam godina kada sam počela da zapitkujem zašto je za Balbira sve drugačije. Zašto on može da izlazi sam, a mi ne? Zašto ja moram da učim da kuvam, a on ne mora? Potom sam počela da postavljam pitanja u vezi s drugim aspektima našeg života. Ako su u sikizmu svi ljudi jednaki, zašto gledamo s visine na ljude koji su pripadnici niže kaste?

Odmah pored naše kuće se nalazila *gurdvara*, što je mojoj mami bilo veoma važno, jer je bila veliki vernik. Naša stara kuća je sada srušena, ali *gurdvara* je i dalje tamo, ta velika zgrada od crvene cigle, sa srebrnim kupolama i ukrasima od šljokica na ulazu.

Mama je izlazila iz kuće svakog jutra u pola sedam i hranila ptice na travnjaku pored *gurdvare*, a onda bi ušla unutra i pomolila se pre nego što ode na posao. Uveče bi opet odlazila tamo i donosila svetu vodicu koju je prskala po kući. Moje sestre i ja bismo gledale *Čarlijeve anđele*, a ona bi prskala vodicu po nama, palila mirišljave štapiće i izgovarala molitve.

Za mene je *gurdvara* bila – kao što je i dalje – lokalni centar za tračarenje. Videli biste žene koje stoje zbijene u grupicama s marama preko glava.

„Da li znate da buduća žena Zetinog najstarijeg sina dolazi ovamo iz Pandžaba?“

„Jeste li čuli da je Hasinina snaja rodila još jednu devojčicu? Mislim da se Hasina zaista kaje što ih je spojila.“

„Šta se desilo sa Zainab Sing? Majka ju je uhvatila kako na stanici priča s jednim dečkom. To je bilo pre tri nedelje, i Mira je još uvek nije pustila da izađe iz kuće. Rekla sam joj: „Mira, možeš samo sebe da kriviš. Pustila si je da se druži s belkinjama, i sada se i ponaša kao one.“

Najgora stvar koju možete reći Indijki jeste da se ponaša kao belkinja. Nije nam bilo dozvoljeno da se petljamo s ljudima bele puti, jer je Mama govorila da oni nemaju morala, niti samopoštovanja. Rekla je da su belci bezobrazni ljudi koji se bezobrazno ponašaju. To mišljenje delile su i sve žene koje sam zvala tetkama, ali i svi ostali u zajednici. Dok ne odraste, dečko iz Indije može malo da se zabavi s belkinjom – „belim mesom“, kako su govorili – ali kada dođe vreme da se skrasi, porodica bi mu našla dobru mladu indijskog porekla. Ako se indijska devojka viđa s belcem, to je drugačije, to je loše. Njena braća i muški članovi porodice bi ga pronašli i pretukli, a zatim bi i nju pretukli zato što je stavila porodicu na stub srama. Onda je njen život uništen; nijedan čestit čovek indijskog porekla neće je poželeti. Svi u zajednici su to znali. Ja sam toga bila svesna već s osam godina. Niko mi nije dao knjigu s pravilima, ali znala sam na koji način treba da se ponašam, hodam,

pričam, pa čak i dišem. Znala sam da sa svakom pogrešnom rečju reputacija može da mi bude uništena.

Živeli smo u Ulici Nortamberlend u Darbiju. Dok sam bila mala, obično bih stajala na kraju ulice i gledala niz put, koji mi je izgledao veoma dugačko. Sva vrata bi bila otvorena i svi su nešto užurbano radili; ljudi su išli od kuće do kuće. Sada je ceo taj deo naseljen indijskim stanovništvom, ali tada je to bila izmešana zajednica; bilo je tu ljudi južnoazijskog porekla, Iraca i Italijana – Pakija, Pedija i Žabara* – svih ljudi koje niko drugi nije hteo.

Bila je tu i jedna Poljakinja koju smo zvali gospođa Smešna i još jedna komšinica koju smo zvali gospođa Radoznalica, jer je neprestano krišom špijunirala kroz prozor šta ko radi u komšiluku. Stalno smo joj zvonili na vrata, a onda bežali. Postojala je i jedna prazna kuća na kraju ulice za koju smo mislili da je ukleta; trčkarali bismo oko nje dok se ne prestravimo od straha. Kola su retko prolazila ulicom, pa smo igrali smo škole ili preskakali lastiš na trotoaru i bežali od narogušenog psa koji kao da je uvek sedeo nasred puta. U jedan se oglašavala sirena iz livnice koja je značila da je vreme večere za radnike dnevne smene.

Moj tata je radio noćne smene u livnici. Posao je dobio na dan mog rođenja, i tu je ostao sve dok nije otišao u penziju. Vikendom sam mu kuvala čaj ujutru kada dođe kući; od moje osme ili devete godine to mi je bilo zaduženje, kao i čišćenje stepenica u kući. Svi smo imali svoja zaduženja, osim Balbira, naravno. Posle podne, kada dođem iz škole, probudila bih Tatu i spakovala mu ručak u metalnu posudu koja je bila nalik nekoj kuli. Imala je tri pregrade poređane jedna na drugu; u svaku se stavljala različita hrana – kari u jednu, salata u drugu i nekoliko *čapati* tortilja u treću. Mama je pravila kari, ali sam ja morala da napravim *čapati*.

* Pogrdni nazivi za pripadnike pomenutih naroda.

Obično mi je trebalo oko sat vremena da Tati spremim ručak i termos sa čajem. Sve to sam radila zato što sam ga neizmerno volela, i to je bilo najmanje što sam mogla da učinim za njega. Volela sam da sedim s njim dok pije čaj; ponekad bih mu pričala šta sam doživela toga dana, ali obično smo samo sedeli i pravili društvo jedno drugom. Kada popije čaj, Tata bi otišao na posao, a ja bih stajala na pragu čekajući da se okrene i da mi mahne. I uvek bi mi mahnuo.

Mama se vraćala nešto kasnije. Radila je sve poslove koje je mogla da dobije, uglavnom u fabrikama tekstila. Uvek je sa sobom nosila veliku plastičnu pletenu torbu koja je bila prekrivena cvetovima, i kada bi se vratila kući ja i moje sestre bismo naskočile na tu torbu jer je unutra uvek bilo nešto fino, poput nekog slatkiša ili čokolade. Ona bi se smejala i govorila: „Sačekajte prvo da uđem, strpите se da skinem kaput...“; a mi bismo se kikitale i laktale. Kada bih se dokopala te torbe, istraživala bih je prilično temeljno. Nisam želela da mi slučajno promakne neka čokolada. Jednom sam našla jednu malenu bočicu, sasvim na dnu torbe, i onda kada sam skinula zatvarač i pomirisala, zamalo se nisam onesvestila. U bočici su bile aromatične soli i miris je bio grozan, išao je pravo na nepce i oči su suzile od njega. Mami i sestrama je to bilo urnebesno smešno.

Ta torba je najsrećnija uspomena iz detinjstva koju imam na Mamu. Ne sećam se da smo bile posebno bliske. Barem ne onoliko koliko su ona i moj brat bili bliski. Za mene, ona je bila osoba koja te stavlja na tvoje mesto i koja te prekoreva. Nije volela izmotavanje i preveliku buku ili smejanje, to ju je nerviralo. „Ne bi trebalo toliko da se smežete, prekinite. Ako se previše smežete, posle ćete plakati.“ Tako je govorila.

Od svih nas devojaka, ja sam bila ta koja je bila muškarača; obožavala sam da trčim po ulici i da se penjem po zidovima, ali ako bi me mama nekad videla da to radim, iz istih stopa bi me pozvala unutra, a meni nije padalo na pamet da je ignorišem, odmah sam ulazila u kuću. „Zar te nije briga šta drugi

ljudi misle o tebi? Jel' hoćeš da nas osramotiš?“ govorila bi ona držeći me previše jako za ramena i zureći pravo u mene. „Da odgajim sedam kćeri... to je moja sudbina. Jel' hoćeš još više da mi otežaš? Zar moraš večito da budeš drugačija?“

Ja sam bila jedino Mamino dete koje se rodilo u bolnici, jer sam umesto glavom krenula nogama. U porodilištu je provela šest dana i mrzela je to. „Rodila se na noge, pih!“ rekla bi mi kada je ljuta na mene. „Bila si teška još na početku.“

Njena osnovna briga oduvek je bila ta da se ne ukalja čast porodice, i da izrastemo u dobre snaje, koje su učtive, pokorne i koje znaju da kuvaju. „Dođite ovde pored šporeta, stanite pored mene i učite“, rekla bi vadeći posuđe za kuvanje, a to mi je odmah kvarilo raspoloženje. I dan-danas se sećam tih recepata, ali te lekcije iz kuvanja su ostavile još neka, jednako jasna sećanja: kako me noge bole od stajanja pored nje, kako mi je lice vrelo i zajapureno od pare i kako me ruka peče na mestu gde bi me udarila ako bih dopustila da mi pogled odluta. „Nijedna moja ćerka neće otići u svekrvinu kuću nespriprema.“

Mama je bila dominantna figura u našoj porodici. Tata je bio veoma tih i slušao je šta ona kaže. Provodio je celu nedelju radeći da obezbedi porodicu, a vikendom je išao u „Bajron“, lokalnu kafanu, i napijao se. Ponekad bi se vratio kući srećan, seo u dnevnu sobu i tražio da mu trebimo vaške. Sve bismo se zbile oko njegove stolice, a on bi sedeo pričajući nam viceve i priče dok smo mi provlačile prste kroz njegovu zamašćenu crnu kosu i zacičale kad god bi neka od nas uhvatila vašku i smrvila je noktima. Kada završimo, svima nam je davao po jedan novčić vredan oko devetnaest centi, za džeparac, što ne zvuči kao puno novca, ali za nas je to bilo mnogo. Uprkos vaškama, volela sam te trenutke, jer smo svi bili na okupu, i čak bi i Mama bila popustljivija. Ona se nije pridruživala, nego je samo sedela gledajući nas sve sa Tatom. Tada je izgledalo kao da je samo naša porodica bitna, jer su inače veći deo vremena kod nas bili drugi ljudi, tetke i teče, a Mama bi se brinula da se pred njima pristojno ponašamo.

Održavanje dobrog ugleda u zajednici za Mamu je bila velika stvar. Još otkad smo bili mali, ona nas je učila da bez obzira na to šta ti se dešava u životu, glavu treba držati gore i delovati savršeno. Poveriti se jednoj osobi isto je kao da se poveriš svakoj tračari u *gurdvari*, tako je Mama govorila. Bolje je držati stvari za sebe i tako te niko ne može osuđivati, niti ćeš biti posramljen.

Ponekad sam subotom odlazila s tatom do njegove bašte. Išli bismo samo nas dvoje jer drugi nisu bili zainteresovani. Na ulasku je bila ogromna zarđala kapija, i ja bih iskočila iz kola i gurnula vratnice da tata može da se parkira unutra. Gajio je paradajz, crni luk, beli luk, tikvice, i pokazivao mi je kako da ih zalivam i podvezujem. Gledala sam ga kako rukama rasitnjava zemlju, s odsutnim pogledom u očima, a ponekad bi počeo i da pevuši lagano sebi u bradu. Kada završi, seo bi u svoju stolicu na rasklapanje i zapalio cigaretu. Obično bi u džepu kaputa imao limenku piva. Od njega je postajao pričljiv. Ja bih sedela pored njega na travi i on bi mi govorio o svojoj farmi u Pandžabu i o tom drvetu velike krošnje usred sela koje se zvalo Kang Sabu, gde bi bi na kraju dana sedeo s ostalim muškarcima.

„Da li bih i ja mogla da sedim tamo s vama, kao što i ovde sedim?“ rekla sam. Odgovor sam znala, ovaj razgovor smo vodili mnogo puta pre toga, ali uživala sam u tom trenutku kada je Tata samo moj. Naslonila sam glavu na njegova kolena i pustila da me njegov mekan, tih glas odnese, i ispuni mi um egzotičnim slikama života koji sam mogla da vodim.

„Ne, zaboga. Po danu, kada obaviš poslove, mogla bi da se igraš ispod drveta. U stvari, sećam se da je tamo na grani visila jedna ljuljaška od kanapa; ako me pamćenje ne vara, na drvo se popeo Dalbirov sin, Govind, i okačio ju je gore, a pentrao se taj mali kao majmunče. Mališani su mogli da se igraju tamo tokom dana, ali uveče je to mesto rezervisano za muškarce, tu smo se opuštali ili, ako je potrebno, pričali o događajima iz sela. Tada bi tebi bilo mesto kod žena. Ti bi se starala o Lusi,

ili pomagala majci da melje pšenicu. Sećam se Bačanu kada je imala samo pet ili šest godina, kako vuče drveni tronožac do silosa sa pšenicom koji je bio duplo viši od nje, i saginje se pokušavajući da zahvati žito lopaticom. Htela je da bude kao velike devojčice, da pomaže mami.“

„Ali nije mogla da pomaže oko vode, zar ne, Tata?“

„Nije, *put*. Korito koje je tvoja mama nosila na bunar bilo je preteško za male devojčice, bilo je bronzano, znaš. Da smo ostali tamo, Đinda i Jasmin bi to mogle da rade sada, možda i Robina, ali moraš da budeš dovoljno visoka da ga носиš kako treba, da ga podigneš na glavu, a da ne prospeš nijednu kap.

„Voda je tamo bila od neprocenjive vrednosti. Nije kao ovde, gde odvrneš česmu i nikoga nije briga što teče bez potrebe. Tamo si morao da doneseš svaku kap vode koju ćeš da iskoristiš, čak se ni usevi nisu navodnjavali kao što se sad navodnjavaju njive tvog strica. Sistem navodnjavanja su uveli dve godine pošto sam ja otišao i pazi šta ti kažem, razlika se oseća. Pročitao sam da je proizvodnja skočila do neba od tog silnog navodnjavanja.“

Glas mu je postao pun sanjarenja, i mada sam i dalje osećala njegovu ruku na glavi, znala sam da je u mislima kilometrima daleko od mene. Vratio se u hlad tog velikog drveta, i sedeo sa svojim drugarima.

„Znaš, mislim da jedan od tvojih stričeva sada ima traktor. Pravi traktor, jel' možeš da poveruješ? Mi smo imali plug koji vuku volovi. Svojevremeno sam imao sjajne volove, ali jedan od njih – dragi bože – bio je najtvrdoglavije, najupornije stvorenje što se ikada rodilo, i umalo nisam kičmu polomio vodeći ga.“

„Voleo si da živiš tamo, Tata, zar ne? Zašto nisi ostao?“

Sledeći deo priče uvek bi me pomalo rastužio. Mogla sam da zamislim ogroman brod koji je Tatu doveo iz Pandžaba za Liverpool. On i drugi muškarci iz okolnih sela otisnuli su se u svojim nagažvanim pamučnim košuljama i tankim pantalonama

nalik pidžamama, mršteći se zbog prodorne svetlosti sunca, dok su mahali svojim porodicama koje su stajale na doku. Brod nestao u izmaglici, i s vremenom je Indija postala samo sećanje izgubljeno iza horizonta, a Tata se budio u hladnoći i svaki dan mu je bivao sumorniji od onog prethodnog.

On to nikada nije rekao, ali mislim da mu je bilo teško da sačuva nadu dok je stajao drhteći na palubi usred okeana. Ranije mi je rekao da su, da bi se oraspoložili, on i ostali muškarci igrali *bangru*, neobuzdani tradicionalni ples u svrhu slavljenja žetve. Nisam mogla da ga zamislim kako igra. U svojoj odrpanoj smeđoj odeći delovao mi je previše tiho i ozbiljno. Nisam mogla da ga zamislim ni da nosi minduše, a ipak je imao rupice na ušima.

„Zašto si se doselio ovde, Tata?“ Udarala sam dlanom po vrhu njegovih cipela, izazivajući ga da mi ispriča sledeći deo priče.

„To su bile pedesete, stvari su se menjale, uvek je bitno da budeš u toku. Nisam želeo da moj sin vodi plug s volovima celog svog života; sanjao sam o tome da moje kćerke neće morati da se muče noseći vodu na glavi. Osim toga, britanska vlada nas je zvala da dođemo, bila im je potrebna radna snaga, nudili su povoljne uslove. Obećavali su nam da ćemo imati divan život.“

Ali ono što je mog tatu dočekalo kada je stigao ovde i nije bilo toliko divno. U početku je delio kuću s ostalima Indijcima, ponekad ih je bilo i do dvanaest napakovanih u jednu sobu. Bilo im je teško da nađu mesto za stanovanje, jer vlasnici nisu hteli njima da iznajmljuju; postojali su natpisi na kojima je pisalo „NE IZDAJEMO IRCIMA I CRNCIMA“. Došli su očekujući dobrodošlicu, a umesto toga su naišli na negostoprinstvo. Ljudi bi prestali da pričaju i buljili bi u njih kada ulaze u kafane ili prodavnice. Jednom je neko mom Tati rekao da izađe iz autobusa zato što je Paki. Nije ni čudo što su se svi oni držali zajedno.

Mnogo njih je živelo blizu nas u Darbiju. Tu je i moja mama došla, gotovo sedam godina posle Tate. Za njega se udala s

petnaest godina; rekli su joj da to mora da uradi kada je nje-gova prva žena, njena starija sestra, umrla od ujeda zmiije. Bio je to običaj u mestu u kojem su živeli. Ona se udala za muža svoje sestre i prihvatila Bačanu, njeno dete.

Bačanu je već bila udata kada je Mama došla u Englesku, pa je zato ostala tamo. Kako li je Mami izgledao dolazak čak u Darbi? Nikada nije pričala o tome kao što je to Tata činio, ali ja sam iz njegove priče shvatila da je pre nego što je došla u Englesku, živela u istom seocetu celog svog života. Nikada se nije udaljila od tog sela više nego što je mogla pešice da pređe; nikada nije bila u gradu. Pre nego što je napustila farmu na kojoj je ži-vela, Mama nikada nije videla normalan toalet; jedina kuhinja za koju je znala bila je pod vedrim nebom. Nikada se nije stvarno privikla na engleski nameštaj; kada sada pomislim na Mamu zamišljam je kako sedi na podu u turskom sedu i ljušti luk.

Mora da je bila usamljena kada je došla ovde. Na farmi su oko nje bili pripadnici najšire familije, ostale žene u kući, njihova deca. Kada je Tata opisivao to imanje puno ljudi, zvučalo je kao da je to neko zabavno mesto, ali sada shvatam da je osim toga, tamo postojao i osećaj sigurnosti. Mama mora da je znala svoje mesto i svoja zaduženja; mora da je znala koja je njena uloga.

Pretpostavljam da joj je to nedostajalo. Nije nikoga pozna-vala u Engleskoj. Nije govorila engleski. Ni do kraja života ga nije naučila. Tata je znao dovoljno da se sporazume s ljudima, ali kod kuće smo uvek pričali na pandžabiju. Jeli smo pandžap-sku hranu, imali prijatelje iz Pandžaba, i mada smo u školi nosili uniforme, od nas se očekivalo da čim stignemo kući obučemo svoju indijsku nošnju. Kao da uđete u svoj stan i zatvorite vrata za Darbi i za sve belce sa svim njihovim poganim smicalicama.

Tata i ja bismo obično sedeli u bašti sve do sumraka, i dok bismo se vozili kući pod žučkastim nebom iznad grada, on bi mi pričao kako je u Indiji nebo tamno, a zvezde sjajne.

* * *